

PROF MS MAKHANYA, PRINSIPALA NA XANDLA XA CHANSELARA

UNIVERSITY OF SOUTH AFRICA

(YUNIVHESITI YA AFRIKA DZONGA)

VUAMUKERI: WEBINAR YA FORAMU YA SEKTHARA YA PSET YA KAPA

N'WALUNGU

22 – 23 Septembere (Ndzhati) 2020

Inkomu Mufambisi wa Nongongoko, Dkt Genevieve James

- Dkt Zamani Saul: Primiya ya, Kapa N'walungu
- Swirho swa vadiplomati
- Profesa Tshilidzi Marwala: Xandla xa Chanselara na Prinsipala ya University of Johannesburg
- Profesa Andrew Crouch, Xandla xa Chanselara na Prinsipala wa, Sol Plaatjie University
- Swirho swa foramu swo huma eka tirhijini hinkwato
- Vayimeri va tisekthara ta mfumo na va mabindzu
- Vayeni lava rhambiweke
- Swirho swa midiya
- Vamanana na vatatana

Ndza mi amukela swinene hi malwandla.

Lembe leri ri ve leri tsakisaka swinene A ku vanghi khale loko hi hoyozele ku sungula ka lembe ra 2020 tanihi lembe ra "twenty-plenty", kutani ku sungula ntungu wa COVID-19, leswi swi nga endla leswo hi kayakaya na ku yisa emahlweni mitirho ya hina ehansi ka xiyimo xa ku khiyeriwa na ku vekiwa swihingakanyi swo fambafamba no tirha.

Eka vanyingi, i ku humelela ko nkala nkateko leswo *twenty-plenty* yi hundzuke ku va *twenty-empty*. Vanhu vanyingi va lahlekeriwe hi mitirho ya vona, makaya ya vona, na swinyingi leswi swi nga va lahlekela. Kasi van'wana va lahlekeriwe hi maxaka ya vona – ku lahlekeriwa ko hetelela hi ku lova. Ndzi ehleketa leswo leswi swi hlamarisaka ngopfu i rivilo leri leswi swi nga humelela hi rona no hundzula vutomi bya hina byi languta ehansi, na hi rivilo leri swilo leswi a hi swi teka swi ri swa nkoka, kutani sweswi swi vonaka swi nga ha ri swa nkoka. Ku vona mutswari wa wena loyi u n'wi rhandzaka a suka eka vutomi bya yena bya ntolovelo bya ku gingirika, kutani a lova a ya lahliwa eka masiku ya 10, swi nga vangela ku tika swinene leswi swi endleka leswo u cinca eka leswi swi nga nkoka swinene u swi veka hi ndlela yin'wana. Ndzi ehleketa leswaku i ntiyiso ku vula leswo loko COVID-19 yi fika, vutomi byi hundzukile hikunene, hi tindlela hinkwato.

Kasi eka tindlela hinkwato, leswi swi endleke na le ka dyondzo ya le henhla. Loko hinkwerhu hi khumbeka hi ntungu, kambe vuenti na vunavi bya hasahasa leyi nga vangywa hi ntungu swa hambana eka instituxini na instituxini. Kambe nchumu wun'we lowu ku avelaniwaka hi wona hi leswo, ntungu wu hi bohelele ku langutana hi ku kongoma, ku vutisa na ku kambela nakambe hi muanakanyo wa vutivi na dyondzo, na ndzima ya yunivhesiti eka nkarhi lowu wa hasasa eka misava hinkwayo.

Ndzi nga vula leswo prosese leyi a yi sungurile ku nga si fika ntungu wa COVID-19, loko ku va na rivilo ra theknoloji na dijitali eka xiyenge xa dyondzo ya le henhla, loko hi sungula ku langutana na mitiyiso yo ka yi nga kaneteki; ku katsa 60% wa vutivi lebyintshwa lebyi byi endliweke ehandle ka yunivhesiti, na leswo hi nkarhi lowu xichudeni xi heta dyondzo ya xona ya lembe ra vunharhu, vutivi lebyi kumiweke eka lembe ro sungula a byi ri lebyi byi nga ha pfuneki nchumu. Ndzi na ntiyiso wa leswo vadyondzisi vanyingi va swi kume leswi swi nga kholweki, na swona swi xungeta ngopfu. Ku ve na ku amukela hi ku nava leswo a hi fanele ku nghena eka xitimela xa theknoloji, kambe kambe ku va na vo kokela endzhaku hi matimba ka van'wana ku endla tano. Hambiswiritano, Prof Marwala u ta ndzi seketela eka mhaka leyi, rivilo na ku nyanyuka a swi sungurile eka dyondzo ya le henhla na le ka

tisekthara ta mfumo na va mabindzu, ku fikela eka ku amukela vukoteki bya leswi 4IR eka dyondzo na le ka xichava hinkwaxo, tanihi nchumu lowu faneleke na ku ya emahlweni na nhluvuko eka xichava na le ka tiko na khontinente. Leswi a swi vuli leswo, leswaku van'wana va hina lava va angarhelaka muanakanyo wa 4 na 5IR, a va nga swi tivi hi mitlhontlho leyi hi langutaneke na yona ku ya emahlweni eka mbangu wa dijitali wa nkarhi wa lembexidzana wa vu 21. Kasi hi tlhelo rin'wana, hi lemuka swinene hi mitlhontlho na vunghozi bya ku yi amukela – ku katsa hi swilo swa vufikeleri na ku humesiwa etlhelo ka van'wana – kambe hi na muanakanyo wa leswo mimpindzulo yi tlula mitlhontlho na leswo ku laveka ka swilo “i manana wa vutumbuluxi”.

Eka lava a va ringeta ku vekela ndzhaku vuhumeleri bya COVID-19, kumbexana i ku hi dyondzisa dyondzo yo tika hi leswo xana mikavanyeto ya le handle yi nga endla yini eka tindlela leti hi hanyaka hi tona, ku fambisa na ku kavanyeta no yimisa vutomi bya hina. Hi ve na ku nantswa leswi eka tiyunivhesiti ta hina hi nkarhi wa mapfhumba ya #Feesmustfall. Minongonoko ya xiakhademiki eka tiyunivhesiti tiningi yi vavisekile, na swona ku ve na ku tlhelela endzhaku tanihi vurhangeri bya yunivhesiti ku kayakaya ku kuma tindlela tin'wana ta ku kuma dyondzo eka machudeni no tiyisa leswo ya ta swikota ku tsala

swikambelo no heta lembe ra xiakhademiki hi ku hlayiseka. COVID-19 yi endle leswi – tanihilaha va vulaku – *“yi le ka rivilo ra matimba!”*.

Mo ndzi vula handle ko tipfinyinga leswo lava va nga si vonaku, xikulukumba, lexi xi pfuneke swinene eka nkarhi wa #Feesmustfall na ntungu wa COVID-19, ku ve theknoloji. Eka vukavanyeti lebyikulu lebyi eka tiinstitutuxini ta hina ta dyondzo ya le henhla ti ye mahlweni no dyondzisa hi ku tirhisa inthanete hilaha swi nga kotekaku hi kona, hi ku landza swihlovo swa swipfuneto leswi swi nga kona na vuswikoti, na swona ku fikelela laha swi nga ya ku emahlweni hi minongonoko ya xiakhademiki – na swona i theknoloji leyi yi nga kotekisa leswi leswo hi kota ku swi endla. Kasi loko yunivhesiti yi ri na infrastrakchara ya le henhla ya thekinoloji na mbangu wa ku tirhiseka kahle, na vatirhi na machudeni lama ya kotaka ku tirhisa theknoloji, leswi swi hunguta mikavanyeto.

Unisa i xikombiso xa kahle swinene. Hi ve emahlweni eka mhaka leyi eka swiyenge swinyingi. Hi na hi institutuxini ya ODeL institution leyi infrastrakchara ya yona yi nga sunguleriwa ku tirhiseka no tirhisiwa hi ODeL kasi na swona vatirhi va yunivhesiti na machudeni va toloverile hi modlele wa madyondziselo na madyondzelo. Hi ve eka fambiselo ra ODL makhume ya malembe, kasi yunivhesiti a yi tibohelerile, ku ya

emahlweni no tirhisa theknoloji na inthanete hi xitalo tanihi yunivhesiti ya online. Kambe a hi karhi hi ya emahlweni no hlwerisa matirhelo lama hikokwalaho ka swivangelo swinyingi, hikokwalaho ka leswo ku ringeta ku nghena hi xitalo eka fambiselo ra inthanete hi xihatla, ku ve na ntokoto lowu nga ri ku lowunene.

Kutani COVID-19 yi humelela, na swona hi vone leswi hi nga swi vulaka *fastere ro ka ri nga tolevekangi ra ophochuniti* yo tlimbana na swona hi nghena hi ku helela eka fambiselo ra online hi nkarhi wa sweswi. Ndzi nga ka ndzi nga mi bori hi vuxokoxoko, kambe mo ndzi mi byela – swa koteka ku endleka. Swi ve nkarhi wa riendzo ro tsakisa swinene, leri hi nga tiveki leswo ri ta helela kwihi hikuva makumu ya rona a ma si vonaka. Hi amukele no sungula *courseware* leyintshwa leyi yi fambelanaka no tirha eka online, kasi machudeni ya hina ya kote ku tsala swikambelo swa le xikarhi ka lembe eka online. Hi ku landza vuyelo lebyi, ha ha ku humesa xitatimende xa leswo swikambelo hinkwaswo swi ta tsariwa eka online eka nkarhi lowutaka.. Kambe, ku va na swirhalanganyinyana lahaya na lahaya eka swikambelo swimbirhi swo sungula kumbe swinharhu – a ku va ngi na nkarhi wo ringeta matirhelo kumbe ku endla ti-pilot – kambe wo ndzi mi nyika switiyiso swa leswo hinkwaswo swirhalanganyi leswi swi lulamisiwe hi xihatla, kutani swikambelo swi famba kahle swinene. Ha tinyungubuya

swinene, xikombiso, hi leswaku Kholichi ya Milawu yi fambise kahle swinene swikambelo swa yona eka online swa machudeni ya 20 000 – handle ka swirhalanganyi. Vuanguri bya machudeni ya hina byi kombisa ku tsakela swinene fambiselo leri. Hi na xitirhiso xa vurisi bya ku invijileyita, na swona swi tikomba swi tirha kahle swinene eka vutshamo bya xikambelo xin'wana na xin'wana, hikokwalaho vuxisi hi machudeni a hi xirhalanganyi lexi nga kona, hambu leswi vanyingi va nga ka ka va nga kholelwi leswi.

Vamanana na vatatana, xivangelo xa leswo ndzi avelana na n'wina leswi, hi leswo se ndzi kholelwa leswaku na hina hi fanele ku voyamela eka vukhetha loko swi ta eka ku cinca swilo swinene hi matimba, leswi swi nga ta endla ku pfuneka ka vaakatiko va ka hina na tiko ra hina na khontinente hinkwayo. Kambe ndza swi tiva leswo swa chavisa, kambe ku ya emahlweni swi na vuyelo lebyinene.

Ntiyiso wa mhaka hi leswo hi nga ka hi nga swikoti ku tumbela eka swiyimo swa ku pfumaleka ka vufikeleri bya swa dijitali, kumbe ku kokela endzhaku ka vatirhi eka swa ku cinca. Hi vile na vumbhoni bya leswo laha ku nga na ku tiyimisela, ndlela yi va kona. Tanihilaha xivuriso xi vulaku *riendzo ra timayili ta giri ri sungula hi goza rin'we*. Malembexidzana ya 21 i xiyimo lexi hi langutaneke na xona, eka

hinkwaswo leswinene na swo biha, na swona hi fanele ku va xiyenge xa leswi kumbe hi siyeka endzhaku. Hi van'wana va hina lava va nga le ka vurhangeri eka sekthara ya PSET eka xiyenge xa sekthara ya mfumo na ya vamabindzu lava va faneleke ku vonela emahlweni no va na xivindzi ku endla leswi hi tivaka leswo hi fanele ku swi endla.. Kambe hi nga ka hi nga fambi hi ri hexe hikokwalaho ka ku pfumaleka ka swihlovo swa swipfuneto na matimba ya vuswikoti, kambe leswi hi leswi tiforamu to fana na leti tifaneleke ti endla swona. Hinkwerhu ka hina hi fanele ku tirhisana no ntshunxa swihlovo swa swipfuneto ku tiyisa leswo ha swikota ku endla leswi faneleke ku endliwa, leswo hi ta humesa mathwasa ya khwaliti lama ya laviwaka hi matimba swinene hi timakete ta hina.

Vamanana na vatata eka dyondzo na vuleteri bya le ndzhaku ka xikolo eN'walungu Kapa ku nga Northern Cape Post-School Education and Training (PSET) foramu yi ve yi khoma semina eka nhlokomhaka leyi nge: *Is the Post-school Education and Training sector producing graduates with the required knowledge, skills, competence and attitudes for the Fourth Industrial Revolution (4IR) workplace/industry? (Xana sekthara ya dyondzo na vuleteri swa le ndzhaku ka xikolo byi humesa mathwasa lama ya nga na vutivi lebyi faneleke, swikili, vuswikoti na mavonelo lama ya fambisanaka na Fourth Industrial*

Revolution (4IR) tindhawu ta mitirho/indastri?) Xin'wana lexi nga kumiwa eka semina yo sungula ya sekthara ya PSET ku ve leswo sekthara yi fanele ku kambisisa kharikhyulamu ya yona leswo yi ta kota ku humesa mathwasa lama ya nga na swikili leswi faneleke hi nkarhi lowu wa 4IR.

Hi ku landza swibumabumelo swa semina ya 2019, na swikongomelo swa nkarhi wo leha, va foramu ya N'walungu Kapa ku nga Northern Cape PSET Sector Forum, va kondleterile webinar leyi ya nhlokomhaka leyi nge *Province building in a time of 4IR and Covid-19: challenges and opportunities for the PSET sector and the workplace* (Ku aka *xifundzhankulu hi nkarhi wa 4IR na Covid-19: mitlhontlho na tiophochuniti eka sekthara ya PSET na mitirho*). Webinar leyi yi ta tlhela yi akela eka leswi nga kumiwa eka semina yo sungula na ku tlhela yi kana hi ku aka *xifundzhankulu eka nkarhi wa mbangu wa xihatla xo fana na COVID-19*.

Xikongomelo xa webinar i ku kana hi nhlokomhaka leyi voniweke no humesa swibumabumelo leswi swi nga va ka na vuyelo eka tipholisi, mano na matirhelo eka sekthara ya N'walungu Kapa ya PSET, mfumo na indastri ya vamabindzu. Minkanelo na swibumabumelo leswikulu swi ta paluxiwa eka xiviko lexi xi nga ta humesiwa hi Hofisi ya Primiya ya

N'walungu Kapa leswo ku ta buriwa hi swona no tirhisiwa. Hi tshemba leswo hinkwaswo leswi swi ta pfuneta eka nhluvukiso wa ikhonomi ya xifundzhankulu xa N'walungu Kapa.

Hi rindzele ku dyondza hi leswi swi nga ta endliwa eka xifundzhankulu xa N'walungu Kapa ku fikela eka kungu ra xikongomelo xa nhluvuko ra xifundzhankulu ra 2040 ku nga Provincial Goal Development Plan 2040.

Ku sungula ka *Fourth Industrial Revolution* swi tise titheknoloji to kavanyeta na mafambiselo ya swa *robotics* na *artificial intelligence*. Ku cinca loku humaku eka mikavanyeto leyi ku lava leswo hi tirha hi ndlela yo hambana ku ri na ya ntolovelu, ku xakelana, ku tirha na ku hanya.

Tanihi instituxini ya ODeL, Akithekchara ya fambiselo ra Unisa yi lava leswo instituxini yi gingirika eka ku endla leswo 4IR yi va nchumu lowu endlekaka hikunene eka yunivhesiti na ku humesa mathwasa lama ya nga na swikili leswi lavekaka ku kota ku va na xiavo eka nkarhi wa 4IR. Ndzi kholelwa leswo hi le ka ndlela yo fikelela leswi. Eka vuangarheli bya foramu leyi na migingiriko ya yona, ndzi pfumeleleni leswo ndzi vula leswaku Unisa yi ti yimiserile ku avelana na minhlangano yin'wana leyi yi nga yimeriwa laha ntokoto, nseketelo na vuswikoti, loko swi ta eka ku cinca loku hi faneleke hi ku endla tanihi yunivhesiti ku kota ku

humesa mathwasa lama ya tilulamiseleke ku langutana na swilaveko swa malembexidzana ya vu 21.

Ndza mi khensa.